Carl Heath: Tal om den fria tanken i en digital tid

Talare
Carl Heath
Forskare

Datum
6 mars 2025

Plats
Stockholm

Det här rummet ritades av någon.

Stolen ni sitter i. Akustiken och tekniken som bär min röst till er. Avståndet mellan oss. Ingenting av detta är en slump. Konstakademiens hörsal har en arkitektur, och den här arkitekturen bär med sig ett löfte. Att en röst ska kunna nå alla, och att alla ska kunna se den som talar.

Det är så demokrati alltid har börjat. Inte med en idé, utan med ett rum.

Tänk på de rum vi har ritat för att tänka tillsammans. Folkrörelsernas samlingslokal, med stolarna i en ring för att ingen ska sitta högre än någon annan. Kommunfullmäktiges kammare, med talarstolen riktad mot åhörarna och åhörarläktaren ovanför. Biblioteket med sina öppna hyllor, där kunskapen är ordnad men fri att nå. Caféet med sina småbord, där samtal börjar utan dagordning. Varje rum är ett påstående om hur människor ska förhålla sig till varandra. Och varje rum bidrar till att forma vilka tankar som blir möjliga att tänka i det.

Det insåg medieteoretikern Marshall McLuhan redan på sextiotalet. Hans berömda formulering att mediet är budskapet handlade inte om teknik. Den handlade om att formen vi kommunicerar genom aldrig är neutral. Tryckpressen gjorde det möjligt att tänka i långa, sammanhängande resonemang. Radion samlade en nation kring samma röst, på gott och ont. Televisionen förändrade politiken genom att göra bilden till ett centralt verktyg för att forma argument. Varje nytt medium har ritat ett nytt rum för tanken. Och rummen har alltid varit med att forma de berättelser som berättas i dem.

Men nu lever vi i rum som ingen demokratisk process har ritat.

1996 skrev John Perry Barlow, textförfattaren från Grateful Dead och

medgrundaren av Electronic Frontier Foundation, sin berömda deklaration. Cyberrymdens självständighetsförklaring. ”Ni, industrivärldens regeringar, ni trötta jättar av kött och stål, jag kommer från cyberrymden, tankens nya hem. Å framtidens vägnar ber jag er från det förgångna. Lämna oss ifred.” Det var vackert. Det var naivt. Och det var helt fel. Det fria rummet förblev inte fritt. Det blev en marknad, men också ett vapen, och ett verktyg för övervakning och kontroll.

De digitala plattformarna där vi tillbringar närmare sju timmar om dagen som svenskar, sju timmar, är inte kommunikationsverktyg. De är rum. De har en arkitektur. Algoritmer bestämmer vad vi ser och i vilken ordning. De bestämmer vilka röster som förstärks och vilka som tystas. De bestämmer vad som känns angeläget och vad som försvinner ur synfältet. De är ritade, inte för den fria tanken, utan för vår uppmärksamhet. Det är vår uppmärksamhet som är produkten.

Vi vet att vår mentala arkitektur gör oss sårbara i dessa rum. Att vi dras till det som bekräftar vad vi redan tror, reagerar starkare på hot än på möjlighet. Algoritmerna är byggda för att utnyttja precis dessa reflexer. Det digitala rummet är inte bara ritat utan oss. Det är ritat mot oss.

Och det är här berättelsen blir geopolitisk.

I Kina har staten byggt det mest genomgripande övervakningssystemet i mänsklighetens historia. Hundratals miljoner kameror med ansiktsigenkänning. Ett socialt kreditsystem som kopplar ditt beteende till dina rättigheter. Och Kina exporterar denna modell genom företag som Huawei och ZTE, genom vad man kallar den digitala sidenvägen.

I Iran stängdes internet ned i januari i år under folkliga protester. Regimen har infört ett tvåklassystem. Vita SIM-kort till vissa statsanställda och säkerhetstjänster ger obegränsad tillgång. Vanliga iranier lever bakom filter och VPN-förbud. Det digitala rummet i Iran är ritat för att skydda regimen mot sitt eget folk.

I Ryssland lanserade Kreml förra året super-appen MAX, sedan september förinstallerad på alla nya telefoner. WhatsApp, YouTube och Instagram är blockerade. Apple har tvingats ta bort närmare hundra VPN-appar från ryska

App Store. Appen Max är kopplad till FSB:s övervakningssystem med tillgång till position, kontakter, kamera, mikrofon. Sjuttio miljoner ryssar använder den hittills, och inte frivilligt.

Auktoritära stater har förstått något som demokratier fortfarande tvekar inför. Att den som kontrollerar det digitala rummet kontrollerar vilka tankar som kan tänkas i det.

Men det är inte bara stater vi traditionellt kallar auktoritära som vi behöver tala om idag. I januari förra året avskaffade Meta sitt faktagranskningsprogram. Mark Zuckerberg träffade Donald Trump på Mar-a-Lago och algoritmerna ställdes om. Under samma veckor undertecknade Trump en presidentorder om att återställa yttrandefriheten med den ena handen och stängde med den andra ut nyhetsbyråer som vägrade anpassa sin rapportering.

V-Dem-institutet vid Göteborgs universitet konstaterade i sin senaste rapport att USA genomgår den snabbaste autokratiseringen i landets moderna historia, och att antalet autokratier i världen för första gången på tjugo år överstiger antalet demokratier. Och den amerikanska nationella säkerhetsstrategin, antagen i december, talar öppet om att stödja vad man kallar patriotiska rörelser inom europeiska nationer. Om att EU skulle underminera politisk frihet.

Vi går till val i Sverige i september i år. Riksdag, regioner, kommuner. Det demokratiska samtal som ska föregå det valet äger till stor del rum på plattformar ägda av amerikanska företag, på en infrastruktur vi inte har rådighet över, i ett rum vi inte har ritat. Samtidigt som den stat där dessa företag har sitt säte aktivt syftar till att förskjuta den europeiska politiska ordningen.

Jag har själv valt bort Metas plattformar, X och TikTok. Jag försöker använda tjänster byggda på öppna protokoll framför slutna plattformar. Men jag lever ändå i samma digitala värld. Jag ser vilken värld mina barn, sexton och tretton, växer upp i. Hur deras världsbilder formas i rum som varken de eller jag har valt. Det här är inte abstrakt. Det här är nu.

Hur fri är tanken i ett rum som ritats av den som inte vill att du ska tänka fritt?

Det finns ett narrativ som sköljer över oss, och det är ett av de farligare i vår tid. Och det är att detta är oundvikligt. Att tekniken utvecklas som den utvecklas,

att uppmärksamhetsekonomin är en naturlag. Det som kallas för teknikdeterminism. Att föra sig med argument om att tekniken blir som den kommer bli låter som en analys, men det är mer av en resignation. Ett bekvämt alternativ till att faktiskt göra något.

Det är dessutom inte sant.

Demokratin har alltid handlat om att rita rum. Vi ritade tryckfrihetsförordningen 1766, världens första, för att skapa ett rum där makt kunde granskas. Vi ritade folkrörelserna på artonhundratalet för att ge röster utan makt ett rum att höras i. När erfarenheterna av nazistisk propaganda visade vad som händer när en stat tar kontroll över medierna ritade vi public service. Inte för att staten skulle tala till folket, utan för att folket skulle nås av information fri från den med mest makt eller mest pengar. Varje gång tekniken förändrade villkoren för den fria tanken svarade demokratin genom att rita nya rum. Det var aldrig oundvikligt att det skulle gå bra. Det var ett val, varje gång.

Det är vår tur nu.

Europeiska unionen har antagit Digital Services Act, den första lagstiftning som ställer krav på det digitala rummets arkitektur. Men det räcker inte med Bryssel. Det handlar lika mycket om vad vi gör i Sverige. Om hur vi som opinionsbildare, forskare, journalister och konstnärer förhåller oss till de rum vi verkar i. Om vilka rum vi bygger och vilka vi lämnar.

Jag ombads tala om den fria tanken. Den fria tanken behöver fria rum. Inte rum utan väggar, inte rum utan form, utan rum som är ritade med omsorg och med ett syfte. Att vi ska kunna tänka tillsammans, utan att någon annan bestämmer riktningen åt oss.

Det är dessa fria rum som auktoritära stater och krafter med alla medel försöker omskapa. Bland annat genom bryta sig in i och slå sönder våra befintliga rum, eller locka oss till att tro att ett annat rum som de kontrollerar, är där vi ska vara. Detta är vad som står på spel i vår tid.

Vi sitter här, i detta rum, idag. Någon ritade det för att möjliggöra just det här samtalet. Det var inte en slump. Det var ett val.

Nu behöver vi göra samma val igen. Rita rum för den fria tanken i en digital tid. Med samma omsorg, samma övertygelse, samma envishet som de som en gång ritade det rum vi sitter i just nu.

De rum vi ritar nu avgör vilka tankar som blir möjliga imorgon.

Källa
Manuskript hämtat från carlheath.se (2026-11-26)

URI
https://www.svenskatal.se/tale/carl-heath-tal-om-den-fria-tanken-i-en-digital-tid